

DANUTA KOŁODZIEJCZYK

**ROZWÓJ INFRASTRUKTURY
A CECHY WIEJSKICH
SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH
W LATACH 2005-2011**

**PROJEKT BADAWCZY
nr 0021/B/H03/2011/40**

**PROJEKT ZOSTAŁ SFINANSOWANY
ZE ŚRODKÓW
NARODOWEGO CENTRUM NAUKI**

WARSZAWA 2013

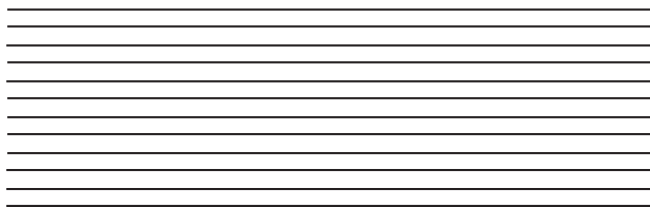
DR HAB. DANUTA KOŁODZIEJCZYK,
PROF. NADZW. IERIGŹ-PIB

ROZWÓJ INFRASTRUKTURY A CECHY WIEJSKICH SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH W LATACH 2005-2011

**PROJEKT BADAWCZY
nr 0021/B/H03/2011/40**

**PROJEKT ZOSTAŁ SFINANSOWANY
ZE ŚRODKÓW
NARODOWEGO CENTRUM NAUKI**

WARSZAWA 2013

Autorka publikacji jest pracownikiem
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano pod kierownictwem prof. dr hab. M. Aliny Sikorskiej,
w ramach projektu badawczego nr 0021/B/H03/2011/40 pt.:

Procesy przekształceń strukturalnych w wiejskiej społeczności i chłopskim rolnictwie,
sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Redakcja naukowa
prof. dr hab. M. Alina Sikorska

Opracowanie komputerowe
mgr inż. Bogdan Buks

Korekta
Krystyna Mirkowska

Redakcja techniczna
Leszek Ślipki

ISBN 978-83-7658-359-4

*Nakład: 100 egz.
Druk: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB
ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa
tel.: (22) 50 54 444
faks: (22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>*

Spis treści

Wprowadzenie.....	5
1. Determinanty rozwoju placówek infrastruktury społecznej oraz otoczenia rolnictwa i warunków bytu ludności.....	8
1.1. Wymiar makroekonomiczny	8
1.2. Wymiar mikroekonomiczny	10
2. Przekształcenia w strukturze społeczno-gospodarczej a dostęp do wybranych placówek infrastruktury	16
2.1. Zmiany struktury społeczno-gospodarczej ludności w latach 2005-2011 ..	16
2.2. Zmiany w dostępie do wybranych placówek infrastruktury	19
Podsumowanie	37
Literatura	39

Wprowadzenie

Placówki infrastruktury społecznej oraz otoczenia rolnictwa i materialnych warunków bytu ludności mają podstawowe znaczenie dla rozwoju terenów wiejskich, modernizacji i wzrostu produkcji rolniczej, kształtowania się wielofunkcyjnego charakteru wsi i poprawy cywilizacyjno-bytowych warunków życia mieszkańców. Ich usytuowanie na wsi umożliwia również aktywizację zawodową ludności rezygnującej z pracy w gospodarstwie rolnym, co przyspiesza przemiany strukturalne na obszarach wiejskich.

Wykorzystanie infrastruktury jako ważnego czynnika rozwoju wsi wiąże się z prowadzeniem odpowiedniej polityki inwestycyjnej w tym obszarze. Jej celem jest zwiększenie atrakcyjności i wiarygodności wsi jako miejsca zamieszkania i tworzenia miejsc pracy. Polityka inwestycyjna stanowi domenę działalności władz lokalnych, a jej skuteczność zależy od znajomości potrzeb i posiadanych środków finansowych. W praktyce oznacza to, że gminy odpowiedzialne są za wydatkowanie środków budżetowych na finansowanie większości urządzeń i obiektów infrastrukturalnych. Zaobserwowana tendencja spadkowa dochodów własnych gmin powoduje, że rośnie niedoinwestowanie infrastruktury w stosunku do zgłaszanych potrzeb, co tworzy bariery rozwoju obszarów wiejskich.

Utrudnieniem w rozbudowie infrastruktury na obszarach wiejskich są również wysokie koszty, większości takich przedsięwzięć, wynikające ze znacznego rozproszenia sieci osadniczej. Ogólnie infrastruktura obszarów wiejskich w Polsce jest słabo rozwinięta i w przekroju regionalnym bardzo zróżnicowana.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie zmian jakie nastąpiły w placówkach infrastrukturalnych zaspokajających podstawowe potrzeby ludności i rolnictwa w latach 2005-2011. Uwzględniono podział wsi według relacji pomiędzy wielkością gospodarstw domowych z użytkownikiem bądź bez użytkownika indywidualnego gospodarstwa rolnego. Głównym celem przeprowadzonej analizy jest określenie związku pomiędzy lokalną infrastrukturą, a liczbą i strukturą społeczno-ekonomiczną mieszkańców wsi.

Z badań IERiGŻ-PIB przeprowadzonych w 2011 r. wynikało, że w strukturze społeczno-ekonomicznej ludności wiejskiej zachodziły zmiany, które przejawiały się wzrostem udziału wiejskich rodzin bez użytkownika gospodarstwa rolnego przy jednoczesnym spadku udziału rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Proces ten uległ jednak wyraźnemu spowolnieniu w stosunku do poprzednich badań z okresu 2000-2005 (tabela 1). Wynika to przede wszystkim

z uwarunkowań makroekonomicznych, a zwłaszcza z sytuacji na rynku pracy i prowadzonej polityki wobec rolnictwa (przede wszystkim korzyściami z tytułu dopłat gruntowych).

Relacje między stanem infrastruktury, a cechami społeczno-ekonomicznymi ludności na wsi stają się obecnie szczególnie istotne ze względu na realizację celów zawartych w programach rozwoju obszarów wiejskich¹ skierowanych na spójność społeczno-gospodarczą. Spójność społeczno-gospodarcza jest różnie definiowana. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto definicję, że „spójność społeczno-gospodarcza jest osiągnięta dzięki całokształtowi działań podmiotów publicznych i niepublicznych zmierzających poprzez rozwój zrównoważony do zmniejszenia przestrzennych różnic w standardach zaspokajania potrzeb ludności przez społeczeństwo, społeczności za ważne dla funkcjonowania i dalszego rozwoju”². Aby zapewnić spójność społeczno-gospodarczą potrzebna jest dostępność placówek infrastrukturalnych dla wszystkich mieszkańców wsi. Poszukując uwarunkowań decydujących o spójności społeczno-gospodarczej, zwrócono uwagę przede wszystkim na dostęp do usług zaspokajających podstawowe potrzeby społeczności. Dzięki placówkom infrastrukturalnym zlokalizowanym na obszarze wsi nabierają one szczególnej wartości użytkowej. Kwestią kluczową w rozwoju placówek infrastrukturalnych jest więc wypracowanie racjonalnej przestrzennej koncepcji jednostek osadniczych, które mogą pełnić rolę stymulatora w przyspieszaniu procesów przemian.

Zebrane informacje o funkcjonowaniu placówek infrastruktury społecznej analizowano z uwzględnieniem wskaźnika odległości mierzonej w kilometrach między badaną wsią a daną placówką.

W opracowaniu wykorzystano materiały z badań ankietowych przeprowadzonych w 2005 i 2011 roku w 76 wsiach rozmieszczonych na terenie pięciu wyodrębnionych makroregionów obejmujących powierzchnię całego kraju (mapka 1).

¹ M.in. Strategiczne Wytyczne Wspólnoty dla spójności na lata 2007-2013; Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu; Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa.

² Kurzynowski A., *Spójność na poziomie lokalnym. Teoria i doświadczenie*, [w:] *Spójność społeczna na poziomie lokalnym*, redakcja naukowa L.K. Gilejko, B. Błaszczuk, Pułtusk 2010, s. 19.

Mapka 1. Podział przestrzenny kraju w badaniach ankietowych IERiGŻ-PIB

* Poszczególnym makroregionom odpowiadają następujące oznaczenia i województwa: **środkowozachodni** (I) – kujawsko-pomorskie i wielkopolskie; **środkowowschodni** (II) – mazowieckie, lubelskie, łódzkie i podlaskie; **południowo-wschodni** (III) – małopolskie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie; **południowo-zachodni** (IV) – dolnośląskie, lubuskie i opolskie; **północny** (V) – pomorskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie.

Źródło: opracowano na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB.

1. Determinanty rozwoju placówek infrastruktury społecznej oraz otoczenia rolnictwa i warunków bytu ludności

Mówiąc o stanie i funkcjonowaniu podstawowych urządzeń infrastrukturalnych zaspokajających podstawowe potrzeby mieszkańców wsi należy wskazać główne determinanty jej rozwoju. Ma to szczególne znaczenie w okresie, gdy trudny stan finansów publicznych nie pozwala na stworzenie warunków zaspokojenia najpilniejszych potrzeb w zakresie obsługi produkcyjnej, handlowej i usługowej, a świadczenie wielu z nich oparte jest na mechanizmach rynkowych. Nie znaczy to, że nie należy dokonywać głębokich zmian systemu funkcjonowania placówek świadczących tego rodzaju usługi, wykorzystując mechanizm rynkowy. W tej sytuacji mechanizm rynkowy powinien być wykorzystany do lepszego i bardziej efektywnego zaangażowania istniejących środków, a nie do rozstrzygnięć o skali zaspokojenia potrzeb.

Okres wprowadzania wielu nowych instrumentów (unijnych czy samorządowych) finansowania placówek i urządzeń infrastruktury, daje podstawę do przeanalizowania czynników oddziałujących na jej rozwój. Determinanty rozwoju infrastruktury mają swój wymiar makroekonomiczny (polityka rozwoju obszarów wiejskich, zmiany sposobu finansowania usług infrastrukturalnych, przemiany organizacyjno-własnościowe placówek i urządzeń, które świadczą te usługi itp.) i mikroekonomiczny (sytuacja demograficzno-osadnicza i finansowa gmin).

1.1. Wymiar makroekonomiczny

Dysproporcje w rozwoju infrastruktury między obszarami wiejskimi stanowią zagrożenie dla spójności społeczno-gospodarczej i wymagają działań interwencyjnych. W związku z tym w 2005 r. Komisja Europejska przedstawiła dokument „Strategiczne Wytyczne Wspólnoty na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich”³, w którym zaprezentowała sytuację społeczno-gospodarczą na obszarach wiejskich. Istotą tego dokumentu było wyznaczenie priorytetów rozwojowych obszarów wiejskich, a także spojrzenie na rozwój wsi z perspektywy problemów i potrzeb wszystkich grup zawodowych. Wytyczne Komisji

³ Decyzja Rady 2006/ 144/WE z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007-2013) Dz.U. nr 55 z 25.02.2006.

Europejskiej znalazły miejsce w programach „Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013, „Kierunki rozwoju obszarów wiejskich – założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa”⁴ czy „Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020”⁵ opracowanych przez Ministerstwo Rozwoju Wsi i Rolnictwa oraz w „Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie”⁶ opracowanej przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, gdzie podkreślano znaczenie terytorialnego i zintegrowanego podejścia do rozwoju. Większość działań realizujących cele strategiczne w tych programach miała na celu oddziaływać na poprawę warunków życia na obszarach wiejskich oraz na zwiększenie dostępności przestrzennej do podstawowych elementów infrastruktury. Są to m.in. działania ułatwiające dostęp do sieci placówek usług publicznych, handlowych i produkcyjnych, które pobudzają endogeniczne zasoby tych obszarów. Tylko takie podejście może zapewnić rozwój infrastruktury na obszarach wiejskich. Tym bardziej, że postulowane jest zwiększenie koordynacji instrumentów polityki spójności z instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej w celu wyrównywania różnic pomiędzy regionami w państwach członkowskich. Programy wsparcia w ramach tych dwóch polityk mają na celu wspieranie obszarów wiejskie słabo rozwiniętych pod względem infrastruktury.

Jak z tego wynika, celem polityki rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa jest stworzenie warunków, m.in. infrastrukturalnych, pozwalających na wyrównywanie różnic społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich. Wymaga to utworzenia specjalnych placówek i instytucji infrastrukturalnych, które by świadczyły usługi bytowe, społeczne i produkcyjne. Można powiedzieć, że infrastrukturę i politykę wobec obszarów wiejskich i rolnictwa łączy ścisły związek, a infrastruktura jest środkiem realizacji zadań tej polityki. Inaczej mówiąc, dobre funkcjonowanie polityki rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa zależy od odpowiedniego rozmieszczenia placówek i instytucji infrastruktury.

Przeprowadzona w Polsce dwadzieścia lat temu transformacja ustrojowa stworzyła między innymi nowe warunki funkcjonowania całej sfery usług infrastrukturalnych i produkcyjnych na obszarach wiejskich, co spowodowało, że

⁴ Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa, MRiRW, styczeń 2010.

⁵ Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020 przedłożona przez ministra rolnictwa i rozwoju wsi została przyjęta przez Radę Ministrów 25 kwietnia 2012 r.

⁶ Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie, Warszawa, przyjęta przez Radę Ministrów 13 lipca 2010 r.

placówki świadczące tego rodzaju usługi utraciły swój jednolity charakter własnościowy. Zmiany zasad korzystania z usług infrastrukturalnych stwarzają potrzebę rozpoznania dostępności do wiejskiej infrastruktury przez wszystkie grupy mieszkańców. Niestety wszelkie projekty dotyczące nowych zasad funkcjonowania i finansowania obiektów infrastrukturalnych (wprowadzenie opłat, ruchomy okres działalności) napotykać często na silny opór ze strony lokalnych społeczności. Obecnie można wymienić następujące sektory, w obrębie których funkcjonują te placówki:

- publiczny (organy rządowe i samorządowe), do którego zalicza się podmioty gospodarcze działające na zasadach określonych prawem budżetowym, a głównym źródłem finansowania są dotacje z budżetu państwa. Głównie dotyczy to podmiotów działających w sferze społecznej, świadczących usługi publiczne;
- prywatny (spółki, fundacje, podmioty osób fizycznych) działające na zasadach komercyjnych lub niekomercyjnych;
- mieszany (jednostki publiczno-prywatne).

Znaczna liczba podmiotów świadczących usługi handlowe i produkcyjne ma charakter prywatny. Warunkiem kreowania obiektów infrastrukturalnych o charakterze prywatnym jest przede wszystkim zgromadzenie znacznych środków pieniężnych na rozwój bazy oraz na funkcjonowanie tej działalności, tak by oferowane usługi świadczone były na wysokim poziomie i znalazły nabywców. Niestety prywatni inwestorzy napotykać barierę popytu na te usługi, ze względu na ich komercyjny charakter. Dotychczasowy układ placówek świadczących tego rodzaju usługi wykształcił się żywiołowo, odpowiadając na zapotrzebowanie i preferencje społeczne. Komercjalizację usług społecznych na szerszą skalę należy wiązać z procesem transformacji społecznej, gdyż w odczuciu społecznym byłoby to poważne zagrożenie poziomu usług z zakresu zdrowia, oświaty czy kultury. Przyczyna niedostatecznego zaspokojenia potrzeb społecznych przez sektor publiczny tkwi głównie w niskich dochodach gmin oraz w nie zawsze dobrze wydatkowanych środkach finansowych placówek publicznych.

1.2. Wymiar mikroekonomiczny

Na podstawie obserwacji empirycznych oraz niektórych teorii z zakresu geografii ekonomicznej (m.in. prawo koncentracji, teoria biegunów wzrostu) można przyjąć, że za stan infrastruktury wsi odpowiadają głównie procesy

demograficzno-osadnicze. Od kilku lat na terenie wsi mamy do czynienia z nieznaczną tendencją spadku liczby ludności. W 2011 r. w stosunku do roku 2005 ludność badanych obszarów była mniejsza o 5,5%. Ważną przyczyną tego spadku jest obniżająca się liczba urodzeń oraz wzrost migracji – zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej. Dłuższe utrzymanie takiego stanu będzie prowadzić do bardzo niekorzystnych proporcji między podstawowymi grupami wieku (tj. przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym). Struktura populacji zmieniająca się w kierunku wzrostu liczby ludności w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym, przy osłabionym tempie dochodów publicznych i małym przyroście naturalnym powoduje kurczenie się popytu inwestycyjnego na niektóre dziedziny infrastruktury społecznej.

Wyróżniono siedem grup wsi według zmian liczby mieszkańców w latach 2005-2011, postępującą się układem z pracy Stasiaka (1989):

1. poniżej 85% (wsie o bardzo silnej depopulacji);
2. od 85 do 90,9% (wsie o silnej depopulacji);
3. od 91 do 96,9% (wsie z tendencją do wyludniania się);
4. od 97,0 do 102,9% (wsie stagnujące);
5. od 103,0 do 108,9% (wsie z tendencją do wzrostu liczby ludności);
6. od 109,0 do 114,9% (wsie z silnym wzrostem ludnościowym);
7. powyżej 115% (wsie o dynamicznym rozwoju ludnościowym).

Spośród badanych 76 wsi – 17 miejscowości wykazało wzrost zaludnienia, a tylko 5 znalazło się w grupie o dynamicznym rozwoju ludnościowym (powyżej 15%). Są to 4 wsie z makroregionu środkowozachodniego oraz 1 z makroregionu południowo-wschodniego. Grupę wsi „ustabilizowanych” reprezentują wsie o nieznacznych zmianach ludnościowych. Rozpiętość w grupie wsi o „ustabilizowanej” liczbie ludności wynosi około 6% – od 97,0 do 102,9%. Wymiar liczbowy tego procesu jest ograniczony do stosunkowo niewielkiej grupy miejscowości (17), przy czym zmienność tego zbioru jest duża. Wsie o stagnującej liczbie ludności są równomiernie rozmieszczone na całym badanym obszarze.

Spadek zaludnienia zanotowano w 59 wsiach, czyli aż w 72% badanej próby. Rozmieszczenie jednostek o bardzo silnej depopulacji (spadek powyżej 15%) wskazuje na migracyjny charakter tego zjawiska, jakkolwiek pewne znaczenie ma również peryferyjność niektórych wsi.

Zmiany zaludnienia terenów wiejskich wiążą się w pewnym stopniu z przemianami zachodzącymi w strukturze społeczno-gospodarczej wsi. Od wielu lat zaznacza się zjawisko wzrostu liczebności rodzin bez użytkownika

gospodarstwa rolnego (tabela 1). Na ogół zjawisko to utożsamiane jest ze zmianą aktywności ekonomicznej z rolniczej na nierolniczą. Takie procesy następują zazwyczaj pod wpływem rozwoju działalności nierolniczej na wsi lub okolicy, a także w wyniku starzenia się społeczeństwa i przechodzenia osób dotychczas zatrudnionych w rolnictwie na rentę lub emeryturę. Badania wykazały, że powiększanie się grupy rodzin bez gospodarstwa rolnego jest głównie wynikiem liczebnego wzrostu zbioru emerytów i rencistów. W niektórych wsiach, zwłaszcza w okolicach atrakcyjnych krajobrazowo zwiększa się liczba osób (rodzin) mających działki rekreacyjne czy domy weekendowe w tej miejscowości (dość często tam zameldowanych). Ich związki ze społecznością wiejską mają luźny charakter, czasem są to więzi pokoleniowe, a tylko okresowa obecność we wsi powoduje, że wpływ tej grupy na przebieg procesów zachodzących w lokalnych społecznościach jest zazwyczaj niewielki.

Tabela 1. Rodziny z gospodarstwami rolnymi oraz bez gospodarstw w latach 1988-2011 w badanych wsiach

Rok badania	Udział procentowy rodzin	
	z użytkownikiem gospodarstwa rolnego	bez użytkownika gospodarstwa rolnego
1988	58,5	41,5
1992	54,6	45,4
1996	48,7	51,3
2000	46,0	54,0
2005	43,0	57,0
2011	39,3	60,7

Źródło: Sikorska A., *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączania się Polski do Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. Synteza, Projekt badawczy nr 1 H02C 035 28, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, ankieta 2011.*

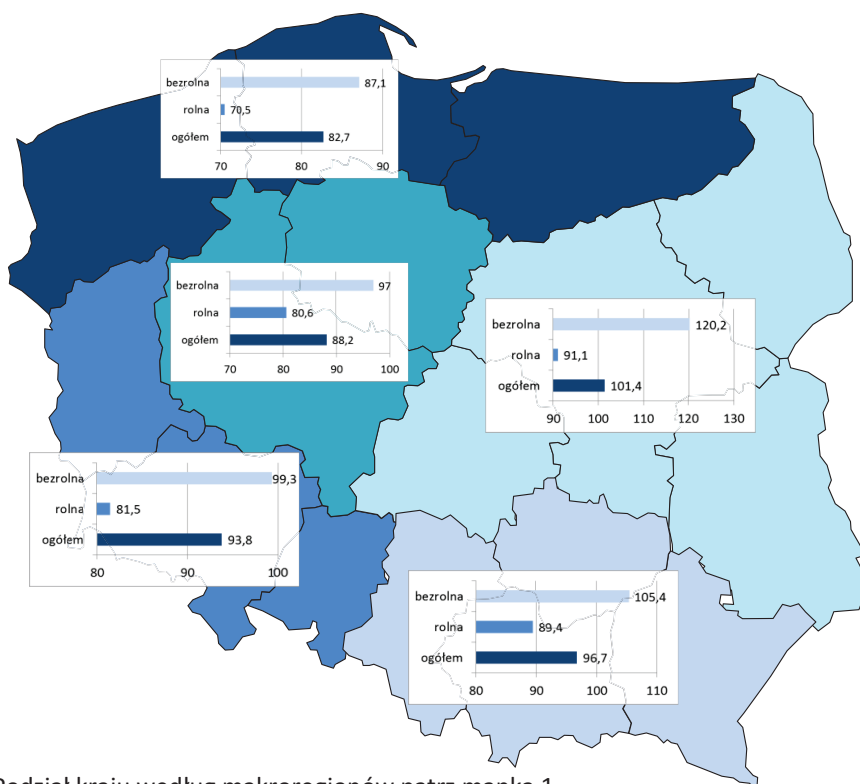
Wiedza dotycząca znajomości cech struktury mieszkańców wsi pozwala z jednej strony określić tendencje odnośnie przemian zachodzących na wsi, a z drugiej strony wyznaczyć czynniki społeczno-demograficzne sprzyjające bądź opóźniające rozwój obszarów wiejskich⁷. Zazwyczaj wzrost liczby ludności sprzyja rozwojowi danej miejscowości i wywołuje efekt mnożnikowy w dalszym

⁷ Sikorska A., *Struktura społeczno-demograficzna i wykształcenie ludności wiejskiej*, Studia i Monografie 87, IERiGŻ, Warszawa 1999.

jej rozrastaniu, natomiast wyludnienie oddziałuje na stopniowe ubożenie w liczbie obiektów infrastruktury.

Zmiany w zaludnieniu obszarów wiejskich wiążą się z wielkością i liczbą wsi tworzących ich układ osadniczy. Jedną z głównych cech wiejskiej sieci osadniczej jest wysoki stopień rozdrobnienia, mający podstawowe znaczenie z punktu widzenia lokalizacji urządzeń infrastrukturalnych.

Rysunek 1. Zmiany w liczebności ludności w poszczególnych makroregionach* w latach 2005-2011 (2005 r.=100)

* Podział kraju według makroregionów patrz mapka 1.

Źródło: opracowano na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB.

Do analizy wiejskiej sieci osadniczej wydzielono 4 grupy wsi: poniżej 200 osób; 200-399; 400-599 oraz 600 i więcej osób. Wystarczy wskazać, że wsie liczące do 200 mieszkańców stanowiły w 2011 roku – 21% ogółu ankietyowanych miejscowości, a mieszkało w nich około 8% ludności objętej badaniem. Analogiczne wskaźniki w 2005 roku wynosiły 16 i 4,2%. Małe miejscowości wiejskie

były charakterystyczne zwłaszcza dla makroregionu północnego obejmującego województwa zachodnio-pomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie, gdzie aż 30% badanych wsi liczyło do 200 mieszkańców.

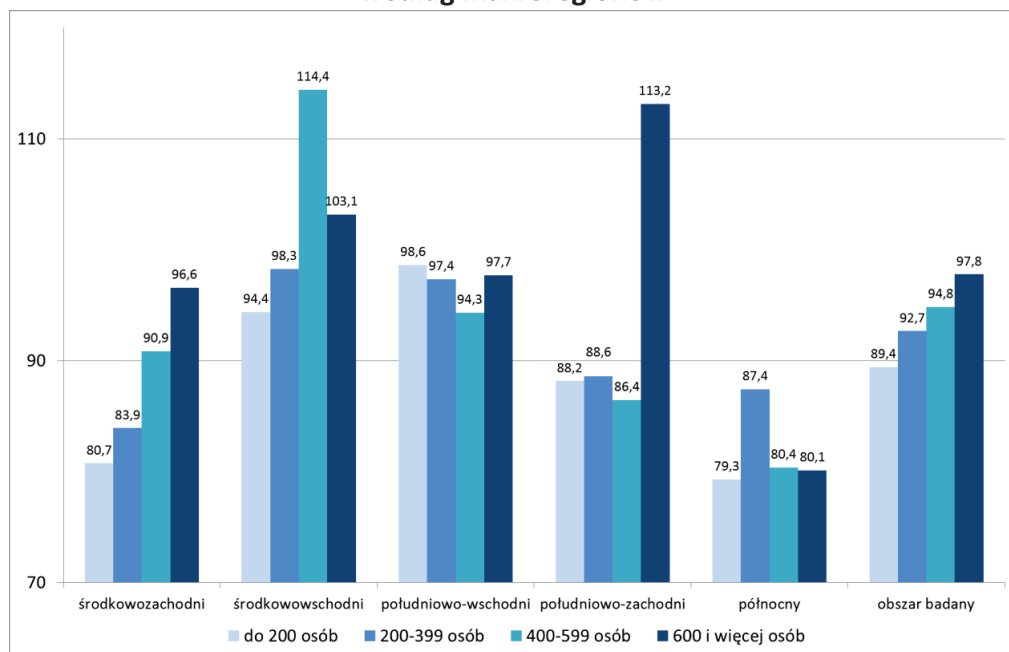
Tabela 2. Charakterystyka potencjału demograficznego w badanych wsiach według makroregionów

Grupy wsi według liczby mieszkańców	Liczba badanych wsi	Liczba ludności			Zmiana liczby ludności w latach 2005-2011 (2005=100)		
		ogółem	w tym z rodzin		ogółem	w tym z rodzin	
			rolnych	bezrolnych		rolnych	bezrolna
Ogółem badane wsie							
Razem	76	28360	13095	15265	94,5	86,6	102,4
do 200	16	2276	1339	937	89,4	80,8	105,6
200-399	34	9987	5194	4793	92,7	85,0	102,7
400-599	15	7238	3225	4013	94,8	87,1	102,1
600 i więcej	11	8859	3337	5522	97,8	91,6	101,9
Makroregion śródkowozachodni							
Razem	10	3374	1689	1685	88,2	80,6	97,4
do 200	1	109	52	57	80,7	61,2	114,0
200-399	6	1617	783	834	83,9	75,7	93,4
400-599	2	884	414	470	90,9	81,0	101,7
600 i więcej	1	764	440	324	96,6	94,4	99,7
Makroregion śródkowowschodni							
Razem	31	8985	5245	3740	101,4	91,1	120,5
do 200	9	1345	885	460	94,4	83,5	126,0
200-399	16	4418	2829	1589	98,3	88,7	121,7
400-599	4	1879	827	1052	114,4	101,3	127,4
600 i więcej	2	1343	704	639	103,1	101,4	105,1
Makroregion południowo-wschodni							
Razem	16	8532	4298	4234	96,7	89,4	105,4
do 200	1	72	64	8	98,6	98,5	100,0
200-399	4	1252	758	494	97,4	90,0	111,3
400-599	5	2470	1511	959	94,3	87,1	108,4
600 i więcej	6	4738	1965	2773	97,7	90,6	103,5
Makroregion południowo-zachodni							
Razem	9	3750	1013	2737	93,8	81,5	99,3
do 200	2	268	123	145	88,2	88,5	87,9
200-399	4	1289	471	818	88,6	92,5	86,5
400-599	2	1109	300	809	86,4	67,0	96,9
600 i więcej	1	1084	119	965	113,2	81,0	119,0
Makroregion północny							
Razem	10	3719	850	2869	82,7	70,5	87,1
do 200	3	482	215	267	79,3	69,6	89,3
200-399	4	1411	353	1058	87,4	66,0	98,1
400-599	2	896	173	723	80,4	89,2	78,5
600 i więcej	1	930	109	821	80,1	65,3	82,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2005 i 2011.

Miejscowości o liczbie ludności od 200 do 399 stanowiły zarówno w roku 2005 i 2011 44,8% ogółu i prawie identyczny był udział ludności w nich mieszkającej (35,2%). Trzecią grupą w przyjętej strukturze miejscowości według liczby mieszkańców tworzyły wsie, w których zamieszkiwało od 400 do 599 osób i stanowiły one 19,7% ogółu badanych miejscowości. Udział ludności tej grupy miejscowości był identyczny jak w 2005 r. (tj. 25,6%). W grupie miejscowości dużych powyżej 600 mieszkańców, skupione było około 31,2% ludności, chociaż miejscowości tych w ogólnej liczbie było najmniej – zaledwie 11 (tj. 14,5%). W tej grupie wsi ludność zmniejszyła się o około 11% w stosunku do 2005 r. Ponad połowa tych miejscowości była położona w makroregionie południowo-wschodnim.

Rysunek 2. Zmiany w wielkości badanych wsi w latach 2005-2011 według makroregionów

Źródło: opracowano na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB.

Średnia wielkość wsi wyniosła 373 mieszkańców i wahała się od 72 osób w najmniejszej badanej jednostce do 1084 w największej miejscowości. Zaznaczyło się też duże zróżnicowanie wsi w ujęciu przestrzennym, przy czym największe rozpiętości w wielkości wsi odnotowano w makroregionie południowo-zachodnim.

W odniesieniu do ludności związanej z rolnictwem wyraźnie uwidocznia się zależność zaludnienia od warunków naturalnych. Na terenach z przewagą

najżyźniejszych gleb, przy dużym udziale użytków rolnych oraz korzystniejszej konfiguracji terenu występują duże wsie. Natomiast tereny, w których dominują gleby słabej jakości, a znaczne powierzchnie zajmują lasy i wody, charakteryzuje rozproszenie i rozdrobnienie osadnictwa.

Sieć osadnicza przedstawia formy przestrzennego rozmieszczenia ludności. Dopiero nasycenie i połączenie elementami infrastruktury układu ludnościowego – czyni go układem funkcjonalnym. Obecnie na zmiany w zaludnieniu wsi w dużym stopniu współdecyduje tzw. renta położenia, dotyczy to zwłaszcza oddalenia od głównych szlaków komunikacyjnych oraz aglomeracji tworzących chłonne rynki pracy.

2. Przekształcenia w strukturze społeczno-gospodarczej a dostęp do wybranych placówek infrastruktury

Jak już stwierdzono w latach 2005-2011, podobnie jak i w poprzednich latach, zauważa się wzrost udziału ludności bezrolnej w populacji badanych wsi. Pogłębia to presję podażową na miejscowych rynkach pracy, co stwarza potrzebę zwiększenia aktywności w kreowaniu pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich. Analizując dostępność do ważnych placówek i instytucji infrastruktury uwzględniono również relacje między ludnością rolniczą i nierolniczą jako uwarunkowania tego rozwoju. Jest to uzasadnione tym bardziej, iż rozwiązanie problemów na wiejskim rynku pracy nie jest możliwe bez rozwoju infrastruktury. Poznanie tych uwarunkowań może dostarczyć wielu przesłanek ukazujących powiązanie zmian strukturalnych ludności z dostępnością do usług infrastrukturalnych, a także wyznaczyć obszary, na których zdecydowanie trzeba pobudzić rozwój usług infrastrukturalnych.

2.1. Zmiany struktury społeczno-gospodarczej ludności w latach 2005-2011

W 2011 r. badane wsie zamieszkiwało 28 874 osoby, z których ludność związana z gospodarstwami rolnymi stanowiła 46% osób. Odwrotnie przedstawiała się struktura społeczno-gospodarcza tej populacji w poprzednim okresie badawczym, tj. w 2005 roku, kiedy związana z gospodarstwami rolnymi ludność stanowiła 50,2% ogólnej populacji, a bezrolna 49,8%. Pomimo spadku ogólnej liczby ludności wiejskiej nastąpiło zdecydowane przyśpieszenie przyrostu ludności bezrolnej. Przyśpieszenie to wynikało w pewnej mierze z zapoczątkowanych procesów restrukturyzacji gospodarki, ale przede wszystkim z przyrostu na

wsi liczby osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych. Ogólnie można stwierdzić, że znacznie wyższymi wskaźnikami ludności bezrolnej charakteryzowały się wsie o wyższej liczbie mieszkańców oraz wsie położone w makroregionach południowo-zachodnim i północnym. Były to tereny na których przed transformacją ustrojową zamieszkiwało dużo ludności związanej z rolnictwem uspołecznionym. Chociaż obecnie nie wystąpił tu znaczny wzrost ludności bezrolnej (wzrost o 2,4%), w dalszym ciągu w strukturze ludności jest to znacząca grupa. Niemniej z racji problemów na rynku pracy wsie na tych terenach często ulegają zmniejszeniu, np. w makroregionie północnym nastąpił spadek o 12,9% ludności we wsiach o największej liczbie mieszkańców. Wzrost ludności bezrolnej między rokiem 2005 a 2011, w większym stopniu dotyczył wsi dotychczas opóźnionych pod względem skali urbanizacji. Taka sytuacja zaznaczyła się w makroregionach środkowo-wschodnim i południowo-wschodnim.

Tabela 3. Przestrzenne zmiany struktury społeczno-ekonomicznej ludności według udziału ludności bezrolnej wśród mieszkańców badanych wsi

Wsie według % ludności bezrolnej	Ludność ogółem		% ludności			
	2005	2011	bezrolnej		rolnej	
			2005	2011	2005	2011
Makroregion środkowozachodni						
Razem	3826	3374	45,2	49,9	54,8	50,1
do 40	298	220	33,9	38,6	66,1	61,4
40-60	2402	2166	38,8	42,8	61,2	57,2
powyżej 60	1126	988	61,9	68,1	38,1	31,9
Makroregion środkowowschodni						
Razem	8865	8985	35,0	41,6	65,0	58,4
do 40	4751	4607	23,8	26,7	76,2	73,3
40-60	2330	2376	34,5	47,8	65,5	52,2
powyżej 60	1784	2002	65,6	68,6	34,4	31,4
Makroregion południowo-wschodni						
Razem	8827	8532	45,5	49,6	54,5	50,4
do 40	2238	2248	18,1	21,9	81,9	78,1
40-60	4432	4056	48,3	52,4	51,7	47,6
powyżej 60	2147	228	68,2	72,6	31,8	27,4
Makroregion południowo-zachodni						
Razem	4000	3750	68,9	73,0	31,1	27,0
40-60	600	555	47,8	44,3	52,2	55,7
powyżej 60	3400	3195	72,6	78,0	27,4	22,0
Makroregion północny						
Razem	4498	3719	73,2	77,1	26,8	22,9
40-60	358	327	38,8	45,3	61,2	54,7
powyżej 60	4140	3392	76,2	80,2	23,8	19,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2005 i 2011.

Analizę struktury społeczno-gospodarczej ludności przeprowadzono za pomocą technik statystycznych (odchyłeń od średniej arytmetycznej) – wydzielając grupy wsi ze względu na odsetek ludności bezrolnej:

1. do 40%,
2. 40-60%,
3. 60 i więcej.

W ten sposób wyróżniono: 18 wsi, w których odsetek ludności bezrolnej wyniósł do 40%, 32 wsi w przedziale 40 do 60%, 17 wsi w przedziale powyżej 60%.

W polskiej literaturze przedmiotu liczne publikacje (m.in. Rakowski 1975, Broł 1996, Zagożdżon 1966, Gołachowski 1965) traktują udział ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych w ogólnej liczbie ludności wiejskiej, jako wskaźnik procesu urbanizacji ekonomicznej. Nierównomierność natężenia tego procesu w czasie i przestrzeni zależy głównie od upowszechniania pozarolniczych miejsc na wsi i okolicy. Dane dotyczące zmian w liczbie ludności poszczególnych wsi wskazują, że istnieją znaczne dysproporcje między makroregionami w udziale ludności bezrolnej, niemniej stosunkowo szybko rośnie liczba wsi z wyższym udziałem tej grupy (tabela 3).

Tabela 4. Przestrzenne zmiany w strukturze wsi (w %) według udziału ludności bezrolnej

% bezrolnych we wsi	Ogółem		Struktura wsi według udziału rodzin bezrolnych w makroregionach (w %)									
	2005	2011	środkowo-zachodni		środkowo-wschodni		południowo-wschodni		południowo-zachodni		północny	
			2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011
do 40	50,0	32,9	50,0	10,0	80,6	58,1	43,8	37,40	0,0	0,0	10,0	0,0
40-60	22,4	34,2	30,0	60,0	9,7	29,0	43,8	43,8	22,2	22,2	20,0	20,0
powyżej 60	27,6	32,9	20,0	30,0	9,7	12,9	12,40	18,8	77,8	77,8	70,0	80,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2005 i 2011.

Zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej ludności jakie zaszły w latach 2005-2011 wskazują, że coraz silniej zaznacza się zbiór wsi z odsetkiem ludności bezrolnej powyżej 40%. Ponadto z porównania zmian w wielkości wsi należy wysnuć wniosek, że obecność ludności bezrolnej stanowi główny czynnik wzmacniający istniejącą sieć osadniczą i świadczy o rozwoju społeczności lokalnej.

Opisane zjawisko zaznacza się na terenie całego kraju, przy czym najbardziej „polarne” były makroregiony południowo-zachodni i północny, gdzie udział wsi powyżej 60% ludności bezrolnej wynosił odpowiednio około 64 i 80%.

Stosunkowo najwyższy wzrost liczby wsi z przyrostem ludności bezrolnej zaznaczył się w makroregionach środkowowschodnim (o 76%) i południowo-wschodnim (o 56%). W konsekwencji w tych makroregionach nastąpił również wzrost liczby mieszkańców co może świadczyć o poprawie sytuacji gospodarczej i związanej z tym większej równowadze popytowo-podażowej na rynku pracy. Należy dodać, że w tych dwóch makroregionach była znacznie korzystniejsza niż na innych terenach struktura sieci osadniczej, co wyrażało się relatywnie większym udziałem wsi powyżej 200 mieszkańców. To zjawisko wskazuje, jak istotną sprawą dla zachowania, a nawet rozwoju sieci osadniczej, jest uaktywnienie procesu wielofunkcyjnego rozwoju wsi.

Jeśli chodzi o zmiany w liczbie wsi, według kryterium udziału ludności bezrolnej, najbardziej stabilną sytuację odnotowano w makroregionach północnym i południowo-zachodnim. Tereny te charakteryzują się dużą koncentracją w strukturach rolniczych, a przestrzenne rozproszenie gospodarstw rolnych nie sprzyja procesom dywersyfikacji działalności gospodarczej.

Zaznacza się zbieżność obszarów o stosunkowo wysokim udziale ludności rolniczej z rejonami silnej depopulacji. W tych miejscowościach proces urbanizacji ekonomicznej zatrzymał się na relatywnie niskim poziomie. Przestrzenne rozmieszczenie wsi o największym ubytku ludności pozwala przyjąć, że głównym czynnikiem odpływu mieszkańców było w tym okresie peryferyjne położenie tych jednostek oraz rolniczy charakter zatrudnienia.

2.2. Zmiany w dostępie do wybranych placówek infrastruktury

Zmiany w wyposażeniu infrastrukturalnym obszarów wiejskich, jakie obserwujemy w ostatnich latach, pozwalają przypuszczać, że istnieje współzależność pomiędzy nimi, a strukturą społeczno-ekonomiczną ludności na obszarach wiejskich. Kierując się tymi założeniami podjęto badania związku pomiędzy rozmieszczeniem podstawowych urządzeń i placówek infrastruktury społecznej oraz ekonomicznego otoczenia rolnictwa, a cechami struktury społeczno-ekonomicznej ludności. Z przeprowadzonych analiz wynika, że dokonujące się zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej ludności stwarzają nowe warunki dla rozwoju i funkcjonowania urządzeń infrastrukturalnych. Można z tego wnioskować, że cechy aktywności społeczno-ekonomicznej ludności generując określone potrzeby oddziałują na modyfikację obiektów infrastrukturalnych.

Analizę dostępu mieszkańców badanych wsi do podstawowych urządzeń i placówek infrastruktury społecznej oraz otoczenia rolnictwa i warunków bytu

ludności przedstawiono w skali makroregionów. Uwzględniono przy tym przestrzenne zróżnicowanie w zależności od rodzaju usług oferowanych przez poszczególne placówki. Założono, że znaczna część wybranych do badań urzędzeń i placówek zaspokaja podstawowe potrzeby ludności zamieszkałej na określonym obszarze, a ich rozmieszczenie powinno być proporcjonalne do zgłaszanych potrzeb.

Do analizy oceny dostępu ludności z badanych wsi do podstawowych urzędzeń i placówek wykorzystano odległość w km. Wyznaczono 3 klasy wsi:

1. lokalizacja do 2 km – wsie o najwyższym poziomie dostępności,
2. lokalizacja od 2 do 5 km – wsie o średnim poziomie dostępności,
3. lokalizacja 5 i więcej km – wsie o niskim poziomie dostępności.

Kierując się tymi kryteriami stwierdzono, że przy obecnej strukturze sieci osadniczej dostępność może zapewnić tylko sprawnie funkcjonująca komunikacja. Badania wykazały, że dostępność komunikacji PKS jest w każdej wsi w zasięgu do 2 km, co staje się ważne w przypadku dostępności do wszelkiego rodzaju usług, z których może korzystać dana społeczność.

2.2.1. Infrastruktura społeczna

Infrastruktura społeczna obejmuje instytucje i urzędnia przeznaczone do świadczenia usług dla ludności w określonych dziedzinach, takich jak: oświata, zdrowie, kultura i wypoczynek, inaczej ujmując cele działań obiektów infrastruktury społecznej skierowane są przede wszystkim na człowieka. Przemiany dokonujące się w Polsce w ostatnich latach spowodowały, że obiekty infrastruktury z tej grupy tracą swój jednolity pod względem własności charakter. Zwiększa się udział placówek będących własnością samorządu terytorialnego, prywatną, spółdzielni, organizacji społecznych i kościelnych. W tym procesie najważniejszą rolę odgrywają i będą odgrywać samorządy terytorialne, które przejmują obowiązek fundatora głównej części inwestycji o lokalnym znaczeniu. Zmieniają się i będą nadal zmieniać zasady korzystania z usług infrastrukturalnych wynikające z urynkowienia gospodarki. Wiele rodzin z przyczyn ekonomicznych (niskie zarobki, bezrobocie, wzrost cen itp.) nie jest w stanie zaspokoić swoich potrzeb na dotychczasowym poziomie, co może przyczynić się do załamania popytu i konsumpcji, a tym samym do zahamowania rozwoju infrastruktury społecznej.

Samorządy terytorialne jako właściciele infrastruktury społecznej stwarzają korzystniejsze warunki odbiorcom tych usług niż inni właściciele. Nie traktują rentowności jako głównego celu podejmowanego zadania, rozwijają

infrastrukturę w kierunku kompleksowości i komplementarności urządzeń licząc, że wpłynie to na poprawę warunków życia mieszkańców i na rozwój gospodarczy zarządzanych terenów. Władzom lokalnym bardzo zależy na utrzymaniu istniejących osiągnięć gospodarczych i na zachęcaniu do działalności w tym zakresie. Bariera w przyspieszeniu rozwoju poszczególnych obszarów wiejskich tkwi w zróżnicowaniu sytuacji finansowej poszczególnych gmin, wynikającym przede wszystkim z odmiennej struktury ich gospodarki. Znaczna liczba gmin nie jest w stanie utrzymać już istniejących urządzeń infrastrukturalnych z własnych środków budżetowych, nie mówiąc o ich dalszym rozwoju.

Infrastruktura społeczna, oddziałując na warunki życia i pracy ludzi, stymuluje wiele pośrednich zmian gospodarczych i przyczynia się do trwałego rozwoju układów lokalnych, tworząc znaczną liczbę miejsc pracy dla społeczności lokalnej, bowiem około 35% ogółu pracujących znajduje zatrudnienie w tym dziale gospodarki. Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem spirali rozwojowej, a także sprzężeniem zwrotnym. Oznacza to, że rozwój społeczno-gospodarczy stwarza materialne podstawy rozwoju infrastruktury społecznej, natomiast rozwój infrastruktury społecznej poprzez wzrost poziomu efektywności kapitału ludzkiego i popytu na nowe usługi społeczne przyspiesza rozwój społeczno-gospodarczy.

Usługi infrastruktury społecznej z racji swojej stałej lokalizacji muszą być odbierane w miejscu ich świadczenia. W związku z tym rozmieszczenie ich powinno być proporcjonalne do liczby mieszkańców i zasięgu przestrzennego terytorium, które mają obsługiwać.

Wśród placówek infrastruktury społecznej podstawowe znaczenie mają jednostki edukacyjne.

W ostatnim okresie szczególnie wzrosło znaczenie wykształcenia jako czynnika określającego szanse ludzi oraz ich pozycję na rynku pracy. Oznacza to, że stan gospodarki kraju i jej funkcjonowanie w coraz większym stopniu zależy od tworzenia i odpowiedniego wykorzystania wiedzy. Daje to podstawę do stwierdzenia, że państwo powinno stwarzać warunki kształcenia, tak by każdy obywatel mógł funkcjonować w stale zmieniającej się rzeczywistości. Należy również pamiętać, że szkoły oraz zatrudniona w nich kadra przyczynia się do rozwoju cywilizacyjnego społeczności lokalnej. W tej sytuacji dostępność przestrzenna do tych placówek ma duże znaczenie w pokonywaniu bariery edukacyjnej. Analiza zmian w dostępności do podstawowych placówek szkolnych w latach 2005-2011 nasunęła następujące spostrzeżenia:

- w 2011 r. tylko 56% ankietowanych wsi miało szkołę podstawową (pełną lub niepełną) w odległości do 2 km, natomiast w 2005 r. takich wsi było 51,3%;
- dostępność do szkół podstawowych (pełnych) była wyraźnie związana ze strukturą społeczno-ekonomiczną ludności w badanych wsiach. Znacznie lepszy był dostęp do placówek szkolnych we wsiach, w których udział ludności bezrolnej był powyżej 60% ogólnej populacji. Taka sytuacja dotyczyła szczególnie makroregionu południowo-zachodniego i północnego. W makroregionie południowo-zachodnim na 9 badanych wsi w 7 udział ludności bezrolnej wyniósł powyżej 60%, z tego 6 wsi miało dostęp do szkół w zasięgu 2 km, natomiast w makroregionie północnym na 8 wsi z ludnością bezrolną powyżej 60% ogółu było 5 miejscowości, w których szkoła była zlokalizowana w odległości do 2 km;
- najbardziej pogorszyła się dostępność do szkół podstawowych (pełnych) we wsiach o najniższym udziale ludności bezrolnej (tj. do 40%), czyli na terenach rolniczych. Na przykład w makroregionie środkowowschodnim liczba wsi w zasięgu do 2 km zmniejszyła się o 2 jednostki, a powiększyła się liczba wsi o odległości do szkoły od 3 do 4 km. Także w pozostałych wsiach położonych w tym makroregionie nastąpiło pogorszenie dostępności do szkół. Dane Banku Danych Lokalnych GUS wskazują, że w tej części Polski nastąpiły znaczne zmiany w bazie szkolnictwa podstawowego i w badanym okresie zlikwidowano około 9% szkół podstawowych. Zmiany sieci szkół są nieuchronne z powodu niżu demograficznego, a także reformy systemu edukacyjnego. Likwidowane były małe szkoły, których utrzymanie było ekonomicznie bezzasadne;
- poprawie uległa dostępność do szkół podstawowych (pełnych) we wsiach o udziale ludności bezrolnej powyżej 60%. Szczególnie dotyczyło to terenów, na których tak wysoki odsetek osób nie związanych z gospodarstwami utrzymuje się od wielu lat. Dotyczy to na przykład makroregionu południowo-zachodniego, gdzie liczba wsi o zasięgu dostępu do szkół do 2 km wzrosła z 4 do 6 miejscowości;
- w ujęciu przestrzennym analiza dostępności do szkół podstawowych (pełnych) – niezależnie od struktury społeczno-gospodarczej – wykazała, że najgorszą sytuację zaobserwowano w makroregionie środkowo-zachodnim, gdzie tylko około 33% badanych wsi miało szkołę podstawową w odległości do 2 km. Najlepszą dostępnością do szkół charakteryzowały się wsie położone w makroregionie południowo-zachodnim. Na tym

terenie około 78% badanych miejscowości było oddalonych od szkół powyżej 2 km. Podobna sytuacja dotyczyła makroregionu środkowowschodniego, gdzie w połowie wsi szkoła była w pobliżu;

- tylko 25% wsi miało gimnazjum w odległości do 2 km, a w około 48% wsi odległość do niego przekraczała 5 km;
- trzeba zaznaczyć, że w latach 2005-2010 nie odnotowano istotnych zmian w dostępie do gimnazjów, głównie z powodu niewielkiego spadku udziału dzieci w wieku 12-14 lat w ogólnej liczbie ludności. Podobnie jak w przypadku szkół podstawowych (pełnych) lepszym dostępem do gimnazjum cechowały się miejscowości o relatywnie wyższym udziale ludności bezrolnej. Odległość do gimnazjów była najkrótsza we wsiach położonych w makroregionie południowo-zachodnim (około 45% miało taką szkołę w odległości do 2 km), natomiast najgorszą sytuacją pod tym względem charakteryzowały się wsie makroregionu północnego, (w odniesieniu do 60% miejscowości odległość ta wynosiła 5 i więcej km).

Ogólnie należy stwierdzić, że w latach 2005-2011 w większości wsi pogorszył się przestrzenny dostęp do szkół podstawowych (pełnych) i szkół gimnazjalnych. Taka sytuacja miała związek ze zmianą sieci szkół i likwidacją tych jednostek, które nie gwarantowały odpowiednio dużej liczby uczniów. Zmiany wiązały się także z reformą systemu edukacyjnego. Opisywane zjawisko budzi liczne zastrzeżenia społeczności lokalnych. Biorąc jednak pod uwagę rozdrobnienie i rozproszenie sieci osadniczej niektórych terenów oraz prognozy demograficzne, należy pogodzić się z faktem, że znaczna liczba dzieci musi dojeżdżać do szkół. Należy jednak zadbać, by kształcenie w większych ośrodkach osadniczych o lepszym zapleczu edukacyjnym pozwoliło na zdobycie umiejętności i kompetencji na wyższym poziomie, co powinno procentować w dorosłym życiu absolwentów wiejskich szkół.

Tworzenie na danym obszarze odpowiedniej infrastruktury z zakresu kultury przyczynia się do rozbudzenia potrzeb kulturalnych. Przerzucenie głównej odpowiedzialności za upowszechnienie kultury na samorządy gminne, spowodowało regres tradycyjnych nośników kultury, takich jak biblioteki.

Tabela 5. Badanie wsi według odległości do placówek infrastruktury społecznej za rok 2005

Grupy wsi wg odsetka bezrolnych	Odległość w km	Razem	Makroregion				
			środkowo-zachodni	środkowo-wschodni	południowo-wschodni	południowo-zachodni	północny
Szkoły podstawowe							
do 40	do 2	13		11	2		
	3-4	8	1	4	3		
	5 i więcej	4		3	1		
40-60	do 2	13	2	3	6	1	1
	3-4	7	1	4	1		1
	5 i więcej	6	3	2		1	
powyżej 60	do 2	16	2	2	3	4	5
	3-4	3	1	2			
	5 i więcej	6				3	3
Gimnazjum							
do 40	do 2	4		4			
	3-4	8	1	5	2		
	5 i więcej	13		9	4		
40-60	do 2	7	1	2	4		
	3-4	9	2	4	2		1
	5 i więcej	10	3	3	1	2	1
powyżej 60	do 2	7		2	1	2	2
	3-4	6	2	1	1	1	1
	5 i więcej	12	1	1	1	4	5
Biblioteka							
do 40	do 2	4		4			
	3-4	7	1	4	2		
	5 i więcej	14		10	4		
40-60	do 2	7	1	3	3		
	3-4	4	2	1	1		
	5 i więcej	14	3	4	3	2	2
powyżej 60	do 2	4		1	1	1	1
	3-4	6	1	2		1	2
	5 i więcej	14	2		2	5	5
Ośrodek zdrowia							
do 40	do 2	4		3	1		
	3-4	6	1	3	2		
	5 i więcej	15		12	3		
40-60	do 2	7	2	3	2		
	3-4	9	2	3	3		1
	5 i więcej	10	2	3	2	2	1
powyżej 60	do 2	6		2	1	1	2
	3-4	8	2	2	1	1	2
	5 i więcej	11	1		1	5	4

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2005.

cd. Tabela 5. Badanie wsi według odległości do placówek infrastruktury społecznej za rok 2011

Grupy wsi wg odsetka bezrolnych	Odległość w km	Razem	Makroregion				
			środkowo-zachodni	środkowo-wschodni	południowo-wschodni	południowo-zachodni	północny
Szkoły podstawowe							
do 40	do 2	11		9	2		
	3-4	10	1	6	3		
	5 i więcej	4		3	1		
40-60	do 2	14	1	4	7	1	1
	3-4	6	1	4			1
	5 i więcej	6	4	1		1	
powyżej 60	do 2	18	2	2	3	6	5
	3-4	5		3		1	1
	5 i więcej	3	1				2
Gimnazjum							
do 40	do 2	3		3			
	3-4	9	1	6	2		
	5 i więcej	13		9	4		
40-60	do 2	7	1	3	3		
	3-4	10	2	4	3		1
	5 i więcej	9	3	2	1	2	1
powyżej 60	do 2	9		2	1	4	2
	3-4	4		1	1	1	1
	5 i więcej	12	3	1	1	2	5
Biblioteka							
do 40	do 2	2		2			
	3-4	7	1	5	1		
	5 i więcej	15		10	5		
40-60	do 2	5	1	2	2		
	3-4	7	2	2	3		
	5 i więcej	14	3	5	2	2	2
powyżej 60	do 2	7		1		4	2
	3-4	3		2	1		
	5 i więcej	13	3		1	3	6
Ośrodek zdrowia							
do 40	do 2	2		1	1		
	3-4	10	1	7	2		
	5 i więcej	13		10	3		
40-60	do 2	6	1	2	3		
	3-4	8	2	2	3		1
	5 i więcej	12	3	5	1	2	1
powyżej 60	do 2	8		2	2	2	2
	3-4	5		2		1	2
	5 i więcej	12	3		1	4	4

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2011.

Z zebranego materiału empirycznego wynikało, że w badanym okresie 2005-2011 pogorszyła się dostępność do bibliotek gminnych, a odsetek wsi z biblioteką w zasięgu do 2 km zmniejszył się z 19,7% do 18,4%. Odsetek wsi oddalonych od 3 do 4 km od usług bibliotecznych wzrósł o 5,3%. Szczególnie dużo ubywało bibliotek w makroregionie środkowowschodnim. Nie zauważano natomiast istotnych różnic w dostępie do placówek bibliotecznych w zależności od struktury społeczno-ekonomicznej ludności wiejskiej z poszczególnych części kraju.

Obok placówek oświaty i kultury istotne znaczenie dla warunków życia wiejskiej ludności ma położenie ośrodków zdrowia. Poprawa zdrowia społeczności może być osiągnięta przy prawidłowo rozbudowanym systemie ochrony zdrowia, pozwalającym na leczenie i zapobieganie chorobom. Trudno sobie wyobrazić prawidłową ochronę zdrowia, jeśli odległość do najbliższej placówki przekracza kilka kilometrów.

Obecną dostępność przestrzenną do ośrodków zdrowia w badanych wsiach cechuje duże zróżnicowanie. Udział wsi, w których ośrodek zdrowia był położony w promieniu do 2 km w całym badanym zbiorze wynosił 16%, przy czym wahał się od 10% w makroregionie środkowozachodnim do 37,5% w południowo-wschodnim. Odległość od ośrodków zdrowia pogorszyła się szczególnie w makroregionie środkowowschodnim, gdzie w 2005 roku w 8 wsiach były one usytuowane w pobliżu, a w 2011 roku w takiej sytuacji znajdowało się już tylko 5 wsi.

Z zebranych materiałów wynika, że w 2011 roku, podobnie jak miało to miejsce w 2005 roku lokalizacja ośrodka zdrowia była zdeterminowana strukturą społeczno-ekonomiczną ludności. Prawie w jednej trzeciej miejscowości, gdzie większość stanowiła ludność bezrolna ośrodek zdrowia był położony w odległości do 2 km, natomiast w przypadku wsi, gdzie zamieszkiwało do 40% ludności bezrolnej wskaźnik ten wyniósł 8%.

Analizując przestrzenny dostęp do ośrodków zdrowia w roku 2005 i 2011 trzeba stwierdzić, że sytuacja w tym zakresie ulega pogorszeniu. Przyczyną była przede wszystkim koncentracja ośrodków zdrowia w większych jednostkach osadniczych.

2.2.2. Placówki infrastruktury otoczenia rolnictwa

W otoczeniu rolnictwa rolą infrastruktury jest stworzenie warunków do prowadzenia działalności ekonomicznej w gospodarstwach rolnych. Poziom rozwoju tego segmentu wiejskiej infrastruktury stanowi, podobnie jak w przypadku placówek usług społecznych, jeden z podstawowych wyznaczników

zarówno warunków życia na wsi, jak i organizacji produkcji rolniczej. Obecny stan rozwoju infrastruktury w obrębie rolnictwa jest, w znacznej mierze, konsekwencją nierównomiernego rozwoju gospodarczego poszczególnych regionów, różnego poziomu kultury rolnej, a także dokonującej się modernizacji gospodarstw rolnych. W definiowaniu i analizowaniu pojęcia „modernizacja gospodarstw” najczęściej akcentuje się elementy dotyczące nowości technicznych, technologicznych czy organizacyjnych w produkcji rolnej. Mówi się też o tendencji do zwiększania wielkości produkcji i dostosowania profilu produkcji gospodarstw do wymagań rynku, specjalizacji, zmniejszeniu kosztów jednostkowych produkcji, zwiększeniu wydajności, zmianach w zarządzaniu gospodarstwem, podnoszeniu jakości produkcji i ograniczeniu wpływu produkcji na środowisko przyrodnicze.

Badania prowadzone w IERiGŻ-PIB w 2008 r.⁸ wskazały, że tempo i zakres oraz wdrażanie modernizacji w gospodarstwach zależy w dużym stopniu od rozwoju infrastruktury najbliższego otoczenia rolnictwa. Dlatego podejmowane inicjatywy dotyczące tego segmentu infrastruktury gospodarczej powinny być wspierane przez państwo – tym bardziej, że pojawia się szereg nowych programów związanych z finansowaniem inwestycji infrastrukturalnych i eksploatacją powstałych obiektów. Wieś i rolnictwo w Polsce wymagają istotnych zmian w infrastrukturze gospodarczej. Podobnie jak w przypadku infrastruktury społecznej rozproszenie wiejskiej sieci osadniczej, rozdrobnienie struktury agrarnej oraz jej słabość ekonomiczna jest wielką barierą rozwoju infrastruktury otoczenia rolnictwa.

Do obiektów infrastruktury ekonomicznej związanej z obsługą rolnictwa zaliczono:

- punkty skupu zwierząt i produktów zwierzęcych,
 - punkty skupu produktów roślinnych,
 - punkty zaopatrzenia rolnictwa (punkty sprzedaży nawozów sztucznych, środków ochrony roślin, pasz, materiałów budowlanych itp.),
 - placówki usługowe w gminie (lecznice weterynaryjne, punkty unasiwienia zwierząt, bank spółdzielczy, ODR).
- Ponadto w analizie uwzględniono:
- obiekty drobnego przemysłu naprawczego,
 - punkty handlowe i gastronomiczne.

⁸ *Rola instytucji w modernizacji gospodarstw rolnych*, Raport nr 103, Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ PIB, Warszawa 2008.

Tabela 6. Odległości do wybranych placówek okołorolniczych za rok 2005

Grupy wsi wg odsetka bezzrolnych	Odległość w km	Razem	Makroregion				
			środkowo- zachodni	środkowo- wschodni	południowo- -wschodni	południowo- -zachodni	północny
Punkty skupu zbóż							
do 40	do 2	3		2	1		
	3-4	3	1	1	1		
	5 i więcej	15		12	3		
40-60	do 2	2	1	1			
	3-4	3		3			
	5 i więcej	19	5	5	5	2	2
powyżej 60	do 2	3		1	1		1
	3-4	3	1			2	1
	5 i więcej	17	2	2	2	5	6
Punkty skupu ziemniaków							
do 40	do 2	1			1		
	3-4						
	5 i więcej	14		10	4		
40-60	do 2	1	1				
	3-4						
	5 i więcej	11	4	5			2
powyżej 60	do 2	2		1	3		
	3-4	1				1	
	5 i więcej	12	2	1	1	5	3
Punkty skupu żywca							
do 40	do 2	9		7	2		
	3-4	6	1	4	1		
	5 i więcej	8		5	3		
40-60	do 2	10	4	3	2	1	
	3-4	2	1	1			
	5 i więcej	11	1	4	4		2
powyżej 60	do 2	1			1		
	3-4	5	2	1		1	1
	5 i więcej	14	1	2	1	5	5
Punkty skupu mleka							
do 40	do 2	11	1	7	3		
	3-4	3		3			
	5 i więcej	9		7	2		
40-60	do 2	10	2	4	4		
	3-4	2		2			
	5 i więcej	12	4	3	2	1	2
powyżej 60	do 2	6	2	1	1	1	1
	3-4	2					2
	5 i więcej	16	1	3	1	6	5

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2005.

cd. Tabela 6. Odległości do wybranych placówek okołorolniczych za rok 2011

Grupy wsi wg odsetka bezorolnych	Odległość w km	Razem	Makroregion				
			środkowo- zachodni	środkowo- wschodni	południowo- -wschodni	południowo- -zachodni	północny
Punkty skupu zbóż							
do 40	do 2	1		1			
	3-4	2		2			
	5 i więcej	22	1	15	6		
40-60	do 2	4	1	3			
	3-4	2		2			
	5 i więcej	16	5	4	5	2	2
powyżej 60	do 2	2					
	3-4						
	5 i więcej	22	3	3	2	7	7
Punkty skupu ziemniaków							
do 40	do 2	1		1			
	3-4	1		1			
	5 i więcej	19	1	12	6		
40-60	do 2	3	1	2			
	3-4						
	5 i więcej	16	5	6	2	1	2
powyżej 60	do 2	1	1				
	3-4						
	5 i więcej	15	1	2	2	3	7
Punkty skupu żywca							
do 40	do 2	5		4	1		
	3-4	4	1	3			
	5 i więcej	12		8	4		
40-60	do 2	5	2	2	1		
	3-4	4	1	2		1	
	5 i więcej	15	3	5	5		2
powyżej 60	do 2	3	1			2	
	3-4	5	1	2			2
	5 i więcej	14	1	2	2	3	6
Punkty skupu mleka							
do 40	do 2	7		5	2		
	3-4	3	1	1	1		
	5 i więcej	11		10	1		
40-60	do 2	7	3	4			
	3-4	1		1			
	5 i więcej	16	3	3	7	1	2
powyżej 60	do 2	6	1	1	1		3
	3-4	3		2			1
	5 i więcej	12	2	1	1	4	4

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2011.

Tabela 7. Odległości do wybranych placówek okołorolniczych za rok 2005

Grupy wsi wg odsetka bezrolnych	Odległość w km	Razem	Makroregion				
			środkowo-zachodni	środkowo-wschodni	południowo-wschodni	południowo-zachodni	północny
Punkty skupu owoców							
do 40	do 2	9		5	4		
	3-4	1		1			
	5 i więcej	4		4			
40-60	do 2	3	2	1			
	3-4	1		1			
	5 i więcej	15	3	5	4	1	2
powyżej 60	do 2	1		1			
	3-4	2		1		1	
	5 i więcej	11			1	4	6
Sklep wielobranżowy							
do 40	do 2	15		11	4		
	3-4	5	1	2	2		
	5 i więcej	5		5			
40-60	do 2	10	1	2	5	1	1
	3-4	6	2	2	1		1
	5 i więcej	10	3	5	1	1	
powyżej 60	do 2	14	1	3	3	3	4
	3-4	3		1		1	1
	5 i więcej	8	2			3	3
Zakup nawozów sztucznych							
do 40	do 2	6		5	1		
	3-4	8	1	5	2		
	5 i więcej	11		8	3		
40-60	do 2	11	3	1	7		
	3-4	4	1	2			1
	5 i więcej	11	2	6		2	1
powyżej 60	do 2	5		3	1	2	
	3-4	5			1	1	3
	5 i więcej	15	3	1	1	5	5
Zakup środków ochrony roślin							
do 40	do 2	4		3	1		
	3-4	9	1	5	3		
	5 i więcej	12		10	2		
40-60	do 2	8	2	1	5		
	3-4	4	1	1	1		1
	5 i więcej	14	3	7	1	2	1
powyżej 60	do 2	4		2	2		
	3-4	4				1	3
	5 i więcej	17	3	2	1	6	5

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2005.

cd. Tabela 7. Odległości do wybranych placówek okołorolniczych za rok 2011

Grupy wsi wg odsetka bezrolnych	Odległość w km	Razem	Makroregion				
			środkowo- zachodni	środkowo- wschodni	południowo- -wschodni	południowo- -zachodni	północny
Punkty skupu owoców							
do 40	do 2	1			1		
	3-4	1		1			
	5 i więcej	19	1	15	3		
40-60	do 2	2	1				1
	3-4	1			1		
	5 i więcej	17	3	8	4	1	1
powyżej 60	do 2	1			1		
	3-4	3		1			2
	5 i więcej	9	2	2	1		4
Sklep wielobranżowy							
do 40	do 2	12		9	3		
	3-4	7	1	3	3		
	5 i więcej	5		5			
40-60	do 2	15	2	6	5	1	1
	3-4	5	2	1	1		1
	5 i więcej	5	2	2		1	
powyżej 60	do 2	17	2	3	3	4	5
	3-4	2				2	
	5 i więcej	2		1			1
Zakup nawozów sztucznych							
do 40	do 2	3		2	1		
	3-4	8	1	6	1		
	5 i więcej	14		10	4		
40-60	do 2	8	3	1	4		
	3-4	6	1	3	1		1
	5 i więcej	11	2	5	1	2	1
powyżej 60	do 2	8		4	1	3	
	3-4	4			1	1	2
	5 i więcej	13	3		1	3	6
Zakup środków ochrony roślin							
do 40	do 2	3		2	1		
	3-4	7	1	4	2		
	5 i więcej	15		12	3		
40-60	do 2	6	2	2	2		
	3-4	3	1		1		1
	5 i więcej	16	3	7	3	2	1
powyżej 60	do 2	6	1	2		3	
	3-4	4			1	1	2
	5 i więcej	15	2	2	2	3	6

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2011.

Tabela 8. Odległości do wybranych placówek okołorolniczych za rok 2005

Grupy wsi wg odsetka bezzrolnych	Odległość w km	Razem	Makroregion				
			środkowo- zachodni	środkowo- wschodni	południowo- wschodni	południowo- zachodni	północny
Zakup materiałów budowlanych							
do 40	do 2	2		1	1		
	3-4	9	1	5	3		
	5 i więcej	14		12	2		
40-60	do 2	9	3	2	4		
	3-4	5	1	1	1		2
	5 i więcej	12	2	6	2	2	
powyżej 60	do 2	5	1	2	1	1	
	3-4	5	1	1		1	2
	5 i więcej	15	1	1	2	5	6
Warsztat samochodowy							
do 40	do 2	6		4	2		
	3-4	4	1	1	2		
	5 i więcej	15		13	2		
40-60	do 2	11	4	2	3	1	1
	3-4	3		1	1		1
	5 i więcej	10	1	5	3	1	
powyżej 60	do 2	8	1	4	1	1	1
	3-4	4	1		1	1	1
	5 i więcej	13	1		1	5	6
Punkty zakupu pasz przemysłowych							
do 40	do 2	5		4	1		
	3-4	6	1	3	2		
	5 i więcej	13		10	3		
40-60	do 2	7	3	1	3		
	3-4	7	1	2	2		2
	5 i więcej	12	2	6	2	2	
powyżej 60	do 2	6		3	3		
	3-4	6	2	1		1	2
	5 i więcej	13	1			6	6
Lekarz weterynarii							
do 40	do 2	4		3	1		
	3-4	6	1	3	2		
	5 i więcej	15		12	3		
40-60	do 2	3	1	1	1		
	3-4	6	1	3	2		
	5 i więcej	17	4	5	4	2	2
powyżej 60	do 2	4		1	1	1	1
	3-4	5	1	1		1	2
	5 i więcej	16	2	2	2	5	5

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2005.

cd. Tabela 8. Odległości do wybranych placówek okołorolniczych za rok 2011

Grupy wsi wg odsetka bezzrolnych	Odległość w km	Razem	Makroregion				
			środkowo- zachodni	środkowo- wschodni	południowo- wschodni	południowo- zachodni	północny
Zakup materiałów budowlanych							
do 40	do 2	5		3	2		
	3-4	5	1	3	1		
	5 i więcej	15		12	3		
40-60	do 2	3	2		1		
	3-4	4		1	1		2
	5 i więcej	18	4	8	4	2	
powyżej 60	do 2	5	1	2	1	1	
	3-4	2				1	1
	5 i więcej	18	2	2	2	5	7
Warsztat samochodowy							
do 40	do 2	7		6	1		
	3-4	5	1	3	1		
	5 i więcej	12		8	4		
40-60	do 2	11	3	3	4		1
	3-4	7	1	2	2	1	1
	5 i więcej	8	2	4	1	1	
powyżej 60	do 2	10		2	2	5	1
	3-4	1	1				
	5 i więcej	11	1	1	1	2	6
Punkty zakupu pasz przemysłowych							
do 40	do 2	4		3	1		
	3-4	6	1	5			
	5 i więcej	16		11	5		
40-60	do 2	7	3	2	2		
	3-4	6	1	2	1		2
	5 i więcej	11	2	5	2	2	
powyżej 60	do 2	7	1	3	1	2	
	3-4	3		1	1	1	
	5 i więcej	14	2		1	4	7
Lekarz weterynarii							
do 40	do 2	1			1		
	3-4	5	1	3	1		
	5 i więcej	18		14	4		
40-60	do 2	2	1	1			
	3-4	2		2			
	5 i więcej	21	5	6	6	2	2
powyżej 60	do 2	2		1		1	
	3-4	4		2		1	1
	5 i więcej	19	3	1	3	5	7

Źródło: obliczenia własne na podstawie ankiety 2011.

Dostęp do podstawowych placówek istotnych dla rolnictwa może przyczynić się do określenia ich miejsca w systemie produkcji rolniczej, a także wpływu na procesy rozwojowe gospodarstw rolnych.

Z badań wynika, że dostęp do tych placówek jest zróżnicowany w zależności od struktury społeczno-ekonomicznej ludności, jak i w ujęciu przestrzennym.

Dane dotyczące punktów skupu produktów rolnych (tabele 6-8) wskazują, że sieć tych placówek przeszła głębokie przemiany pod wpływem gospodarki rynkowej i procesów prywatyzacji w latach 2005-2011, a także sytuacji w rolnictwie. Wzrastała dostępność do tych placówek, ponadto dość często w miejsce stałych punktów skupu pojawiały się punkty obwoźne. Zmiany w organizacji i funkcjonowaniu skupu produktów rolnych, jakie nastąpiły w ostatnich latach, gruntownie odmieniły warunki prowadzenia działalności w gospodarstwach rolnych. O warunkach sprzedaży coraz bardziej decyduje popyt na dany produkt, a także aktywność rolnika – co wielokrotnie podkreślali respondenci.

W badanym okresie znacznie wzrósł odsetek wsi, w których poprawił się dostęp do punktów skupu zbóż i ziemniaków. W 2005 r. z punktu skupu zbóż korzystano w 89,5% badanych wsi, a w 2011 r. w 93,5% badanych miejscowości. W przypadku skupu ziemniaków było to odpowiednio 55,2% i 73,7%. W większym stopniu lepszy dostęp do punktów skupu uwidocznił się we wsiach, w których był niższy odsetek ludności bezrolnej. Można uznać, że jest to po części wynikiem potrzeb zgłaszanych przez rolników.

Zróżnicowanie przestrzenne w dostępie do punktów skupu żywca i ziemniaków w porównaniu z 2005 rokiem, zmieniło się nieznacznie, a największe odległości do takich placówek musieli pokonywać rolnicy z makroregionów: śródkowowschodniego, południowo-zachodniego i północnego. Takie rozmieszczenie punktów skupu należy łączyć z lokalnymi potrzebami gospodarstw, co łączy się ze strukturą agrarną oraz kształtowaniem sieci osadniczej (wsie rolnicze są zazwyczaj mniejsze niż te o dużym stopniu zurbanizowania).

W 2011 roku w stosunku do poprzednich badań wzrósł również odsetek wsi korzystających z punktu skupu owoców. W 2005 r. wynosił on 60,5%, a w 2011 r. już 71%. Największy wzrost liczby tych obiektów odnotowano w makroregionie śródkowowschodnim, ale przy dużej odległości wsi do tych punktów (powyżej 5 km) i na obszarach o najniższym udziale ludności bezrolnej (poniżej 40%). Jednocześnie zmniejszył się o ponad 50% udział wsi korzystających z punktów skupu owoców w makroregionie południowo-zachodnim. Być

może sprzedaż owoców jest organizowana poprzez inne formy zbytu (we własnym zakresie lub przez grupy producenckie) czy giełdy.

Z badań wynika, że stopniowo ubywa punktów skupu mleka, szczególnie w makroregionie środkowowschodnim i południowo-zachodnim. Proces ten dotyczy obszarów o niższym odsetku ludności bezrolnej. Zauważono, że na obszarach o najniższym i najwyższym udziale ludności bezrolnej zwiększa się udział wsi z dostępnością do punktów skupu mleka powyżej 5 km.

Najbardziej stabilna na badanym obszarze okazała się liczba placówek zaopatrzenia rolników w środki produkcji, takie jak pasze przemysłowe, nawozy sztuczne czy środki ochrony roślin, natomiast nastąpiły przesunięcia jeśli chodzi o ich przestrzenną dostępność. Zwiększył się udział wsi, w których wymienione placówki były położone w odległości powyżej 5 km, szczególnie na obszarach z najniższym udziałem ludności bezrolnej, przy czym ubyło wsi z dostępem do 2 km. Należy podkreślić, że podobne zmiany wystąpiły w rozmieszczeniu wszystkich trzech wymienionych placówek. Można przypuszczać, że nastąpiło to w wyniku koncentracji tych punktów zaopatrzenia rolnictwa w jednej miejscowości, co ma niewątpliwie pozytywny wpływ na efektywność gospodarowania.

Dobry materiał empiryczny wskazywał, że stabilne pod względem liczby i dostępności były również zakłady materiałów budowlanych. W większości wsi odległość do tych placówek wynosiła jednak powyżej 5 km. Nie zauważono większego zróżnicowania w zależności od struktury społeczno-ekonomicznej mieszkańców wsi, ani od różnic w ich położeniu w ujęciu regionalnym. Oznacza to, że lokalizacja sieci zakładów materiałów budowlanych została ukształtowana w stopniu, który w danych warunkach można uznać za adekwatny w stosunku do istniejących potrzeb.

W okresie 2005-2011 stabilna okazała się liczba zakładów napraw samochodowych w poszczególnych makroregionach, ale na poziomie wsi poprawiła się dostępność do tych placówek, szczególnie na obszarach o wyższym udziale ludności bezrolnej. Nadal jednak w około 50% wsi odległość do tych placówek przekraczała 5 km. Wspomniane mankamenty tego segmentu rynku usług nie hamowały jednak wzrostu liczby samochodów na wsi, zwłaszcza że w odniesieniu do środków komunikacji odległość ma odmienne znaczenie niż w przypadku pozostałych usług.

Znacznie (bo o około 45%) zmniejszyła się liczba placówek weterynaryjnych zlokalizowanych w dostępie do 2 km na badanych obszarach (uznając to za obszar wsi), a powiększył się odsetek wsi z dostępnością powyżej 5 km. Zmiany te wystąpiły prawie we wszystkich makroregionach. Badania wskazują,

że ich przyczyną jest przede wszystkim tendencja tworzenia wielofunkcyjnych placówek weterynaryjnych w większych miejscowościach. Zazwyczaj są to placówki, które świadczą większość swoich usług u odbiorcy.

Placówki handlowe na obszarach wiejskich szybko dostosowały się do wolnego rynku, czego dowodem jest tworzenie obiektów handlowych o charakterze wielobranżowym, a także zwiększająca się rola handlu obwoźnego na terenach o rozproszonej sieci osadniczej. Zaobserwowano, że na obszarach o wyższym udziale ludności bezrolnej, zwiększył się odsetek wsi, w których odległość do sklepu wielobranżowego wynosi do 2 km, a zmniejsza się odsetek wsi w odległości powyżej 5 km. Należy dodać, że są to placówki handlowe należące do grupy zakładów charakteryzujących się stosunkowo małą stabilnością. Przyczyna leży w tym, że mieszkańcy wsi dość często korzystają ze sklepów zlokalizowanych w większych jednostkach osadniczych, tzw. super marketów.

Oceniając dostęp do wyróżnionej grupy placówek wiejskiej infrastruktury w kontekście potrzeb wynikających z odmiennej struktury społeczno-ekonomicznej ludności zwraca uwagę prawidłowość, że decydujące znaczenie ma zagęszczenie sieci osadniczej, które jest zdeterminowane przede wszystkim mobilnością ludności bezrolnej. Analizując strategię czy kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich należy podkreślić znaczenie zagospodarowania infrastrukturalnego w kreowaniu przekształceń ekonomicznych i strukturalnych w obrębie rolnictwa.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza przede wszystkim udokumentowała współzależność pomiędzy strukturą społeczno-ekonomiczną wiejskiej ludności, a rozmieszczeniem podstawowych placówek infrastrukturalnych.

Wyniki badań wskazywały, że w latach 2005-2011 zaznaczyły się zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej wiejskiej ludności, a rozwój wiejskiej sieci osadniczej był przede wszystkim zdeterminowany wzrostem udziału mieszkańców wsi nie związanych z gospodarstwami rolnymi. Taką sytuację odnotowano głównie w makroregionach środkowowschodnim i południowo-wschodnim, w których dotychczas bezrolni stanowili stosunkowo małą zbiorowość. Ich udział zmalał natomiast na terenach o dużym stopniu koncentracji w strukturach rolniczych. Dotyczyło to głównie makroregionu północnego i środkowoza-
chodniego.

W wielu wsiach przestrzenne rozmieszczenie placówek infrastrukturalnych nie jest dostosowane do potrzeb lokalnych społeczności i rolnictwa. Zmniejszył się udział wsi, w których placówki zarówno z zakresu infrastruktury społecznej, jak i ekonomicznej były położone w zasięgu do 2 km, a zwiększył się udział wsi, w których dostępność do nich przekraczała 5 km. Było to spowodowane ich koncentracją w większych jednostkach osadniczych.

Wsie z wyższym odsetkiem ludności bezrolnej mają z zasady znacznie lepszy dostęp do placówek infrastrukturalnych, niż te z przewagą rodzin rolniczych. Szczególnie wyraźna zależność występuje w przypadku placówek infrastruktury społecznej, natomiast znacznie mniejszą zależność zaobserwowano w przypadku infrastruktury działającej w otoczeniu rolnictwa.

Nadal utrzymują się dysproporcje przestrzenne w dostępie do wyodrębnionych placówek infrastrukturalnych. Głównym powodem takiej sytuacji były odmienności w strukturze osadniczej. Makroregiony, w których występowały większe wsie miały lepszą lokalną infrastrukturę, niż niewielkie liczebnie osady. Bardziej korzystna była sytuacja także we wsiach położonych w gminach o relatywnie lepszej sytuacji społeczno-gospodarczej.

Jak zauważono, przestrzenne dysproporcje w strukturze społeczno-gospodarczej miały zdecydowany wpływ na lokalizację niektórych placówek infrastrukturalnych. Potwierdziła się teza, że infrastruktura pozostaje w bezpośrednim związku z liczbą i strukturą społeczno-gospodarczą ludności wsi. Brak dostępu do podstawowych placówek infrastruktury może w zasadniczy sposób ograniczać atrakcyjność osadniczą i skutecznie zniechęcić do podejmowania

działalności gospodarczej w tych wsiach. Tym samym infrastruktura staje się coraz bardziej istotnym warunkiem i przesłanką osiągnięcia trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego wsi.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że w procesie zmian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich istotną rolę odgrywa dostęp do usług infrastrukturalnych. Kwestią kluczową w rozwoju infrastrukturalnym jest więc wypracowanie racjonalnej przestrzennej koncepcji jednostek osadniczych, które mogą pełnić rolę stymulatora przemian. Formowanie takich struktur osadniczych wymaga przede wszystkim rozwoju sieci dróg i związanej z tym komunikacji, jak też dalszego rozwoju telefonizacji, aby zapewnić sprawne funkcjonowanie lokalnych układów.

Infrastruktura, szczególnie społeczna, należy do tych dziedzin gospodarowania, w których interwencyjna polityka państwa jest uzasadniona i niezbędna. Samorządy lokalne często nie są w stanie wyrównać powstałych wcześniej dysproporcji, a także sprostać potrzebom finansowym istniejących placówek, które w nowych warunkach społeczno-gospodarczych nie generują środków na dalsze właściwe funkcjonowanie. Czynniki rynkowe bez zewnętrznej pomocy nie rozwiążą wielu z istniejących problemów związanych z realizacją celów działalności wybranych placówek wiejskiej infrastruktury.

Literatura

Brol R., *Procesy urbanizacji wsi polskiej*, Wydawnictwo AE im Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1996.

Golachowski S., *Proces semi-urbanizacji w województwie opolskim*, Kwartalnik Opolski nr 11, Opole 1965, s. 54-58.

Kurzynowski A., *Spójność na poziomie lokalnym. Teoria i doświadczenie*, [w:] *Spójność społeczna na poziomie lokalnym*, redakcja naukowa L.K. Gilejko, B. Błaszczyk, Pułtusk 2010.

Rakowski W., *Procesy urbanizacji wsi*, Studia KPZK PAN, t.40, Warszawa 1975.

Sikorska A., *Struktura społeczno-demograficzna i wykształcenie ludności wiejskiej*, Studia i Monografie 87, IERiGŻ, Warszawa 1999.

Sikorska A., *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączania Polski do WPR UE*, Synteza, IERiGŻ PIB, Warszawa 2007.

Stasiak A., *Status formalny oraz wielkość gmin i ośrodków gminnych*, Wieś Współczesna nr 8, Warszawa 1989, s. 80-90.

Zagożdżon A., *Zespoły osadnicze o funkcjach nierolniczych jako forma urbanizacji wsi*, [w:] *Problemy ewolucji układów osadniczych na wsi na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce*, Warszawa 1966.

